

ROSSIYA IMPERIYASI DAVRIDA MILLIY TEATR SAN'ATINING VUJUDGA KELISHI

Osiyo texnologiyalar universiteti

O'qituvchi **Chorshanbiyev Q**

Annotatsiya: Teatr san'ati har bir xalqning madaniy hayotida muhim o'rin tutadi. U xalqning urf-odatlarini, an'analari, milliy qadriyatlarini va ijtimoiy hayotining in'ikosi sifatida shakllanadi. O'zbek teatr san'ati tarixiga nazar tashlaganda, uning shakllanishida Rossiya imperiyasi davridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar muhim rol o'ynaganini ko'rish mumkin. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida vujudga kelgan milliy teatr harakati mahalliy ziyolilar, jadidlar va san'at ixlosmandlarining sa'y-harakatlari bilan shakllana boshladi.

Kalit so'zlar: milliy teatr, Teatr san'ati, tatar professional teatr, Sh.Rizayev, S.G.Yenikeyev

Turkistonda jadidchilik harakatining mahsuli sifatida XX asr boshlarida milliy teatr san'ati vujudga keldi. Ushbu san'at tunning shakllanishida rus, ozarbayjon sayyor truppalari bilan birgalikda tatar teatr truppalari ham katta ahamiyat kasb etgan. Jadid dramaturgiyasining vujudga kelishi va shakllanishi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan Sh.Rizayevning ta'kidlashicha, o'zbek milliy teatr san'atining tug'ilishiga tatar sayyor teatr jamoalari muhim turtki bergan edi. Tatarlar Yevropa teatr san'ati bilan Turkiston aholisiga qaraganda ancha oldinroq tanishgan bo'lib, o'lkada yashovchi tatarlar tomonidan badiiy kechalar tashkil etish odat tusiga kirgan edi. Jumladan, Toshkentda savdo ishlari bilan shug'ullanuvchi Sharif Yaushev doimiy ravishda Moskvadan badiiy orkestrlarni olib kelib Toshkentdagi o'z bog'ida konsert dasturlarini tashkil etgan.

Ushbu ziyofatlarga K.P. fon Kaufman boshliq general-gubematorlik vakillarini ham taklif etib, o'z faoliyati uchun lozim bo'lgan ko'plab siyosiy huquqlarni qo'lga kiritgan edi. XIX asr oxiri - XX asr boshlari Turkiston tarixida muhim o'zgarishlarga boy bo'lgan davr hisoblanadi. Jadidchilik g'oyalari shiddat bilan o'lkaga kirib keldi va Turkistonning keyingi tarqqiyoti darajasini belgilab berdi. Jadidchilik g'oyalari bilan birga o'lka xalqi uchun “yangilik” hisoblangan yevropacha teatr san'ati ham kirib keldi va mahalliy millatni unga bo'lgan qiziqishi ortib bordi. Teatr san'atini Turkiston xalqi madaniy hayotiga qisqa davr ichida kirib kelishi va taraqqiy etishida o'lka taraqqiyparvarlarining tatar ma'rifatparvarlari bilan o'zaro hamkorliklari asosiy rol o'ynagan. Turkiy xalqlar orasida tatar professional teatrining paydo bo'lishi va uning ijodiy safarlarini qachondan boshlanganligi to'g'risida quyidagi fikrlar mavjud. X.L.Kumisnikovning fikricha, tatar professional teatrining paydo bo'lishi va uning to'la shakllangan davri 1905-yilga to'g'ri kelgan. 1906-yil 22-dekabrda esa, bu teatr truppasi o'z gastrollarini boshlagan.

M.Raxmonov ham 1905-yilgi rus revolyutsiyasi ta'sirida haqiqiy tatar professional teatri 1906-yilda tashkil topgan deya qayd etadi. 1908-yilda esa A.Qoriyev qo'l ostida “Sayyor”, Izzatullina boshchiligidagi “Nur” teatr truppalari tashkil topgan. Sh.Rizayevning qayd etishicha, S.I. Voljskaya boshliq “Nur” truppasi 1911-yil tashkil topib, 1912-yildan Turkistonning turli shaharlarida bo'lganini ta'kidlaydi. Toshkentda istiqomat qiluvchi general S.G. Yenikeev xonadonida ham doimiy ravishda san'at kechalari o'tkazib kelingan. 1904-yilning 4- aprelida shu xonadonda Navmiq Kamolning “Ishq balosi” spektakli Turkistonda yashovchi tatar havaskorlari tomonidan namoyish qilingan. Mazkur spektakl namoyishi boshlanishidan oldin polkovnik Abubakr Divayev so'zga chiqib, Yevropa teatri haqida ma'ruza qilgan. Xonadon egasi S.G.Yenikeev boshqirdistonlik tatarlardan edi. Uning turmush o'rtog'i Saodatxonim Yenikeeva esa Qo'qon xoni Xudoyorxonning Sankt-Peterburgdagi elchisi Mirza Hakim parvonachining tatar xotinidan dunyoga kelgan edi. Saodatxonim Toshkent ayollar gimnaziyasida tahsil olib, yevropacha tarbiya olgan, royal chalishni biladigan ma'rifatparvar ayollardan bo'lgan.

S.G.Yenikeyev Rossiya imperiyasining Turkistondagi armiyasi safida ofitser sifatida xizmat qilgan. U Asakada ma'sul lavozimda ishlayotgan paytda 1898-yilgi Dukchi Eshon qo'zg'oloniga xayrixoh bo'lganlikda ayblanib iste'foga chiqarilgan edi. Iste'fodan so'ng Toshkentda yashab, Turkistonda istiqomat qiluvchi tatarlarning ijtimoiy-siyosiy huquqlarini himoya qilgan. Shu maqsadda bir necha bor Sankt-Peterburgga hukumat rasmiylari bilan muzokara uchun borgan. 1909-yili S.G.Yenikeyev va Saodatxonim xonadonida tatar havaskorlari tomonidan "tatar dramaturgiyasining otasi" Aliasqar Kamolning Birinchi teatr" nomli komediyasi qo'yilgan. Mazkur komediya salina ko'rinishlarida o'zbek ziyolilaridan A.Avloniy ham ishtirok etgan edi. S.G.Yenikeyev va Saodatxonim sa'y-harakatlari tufayli Toshkentda badiiy tatar havaskorlari jamoasi yuzaga kelgan. Ular tomonidan 1909- yili Toshkentda "Musibati Faxriddin" va "Qizlar qanday kulalar" nomli spektakllar namoyish etilgan.

1910-yildan boshlab esa Toshkentda doimiy tatar teatr jamoasi ish boshlagan. Mazkur truppada ozarbayjon, tatar va rus dramaturgiyasining sara namunalari sahnalashtirib borilgan. 1908-yilda "Sayyor" truppasi Kavkazda ijodiy safarda bo'lib, Ozarbayjon teatr truppasi bilan uchrashgan. Bu truppaga Husain Arablinskiy boshchilik qilgan. U tatar teatrida ayollarning faoliyat ko'rsatishiga yuqori baho berib, "buyuk qahramonlik" deya baholagan. O'sha paytda Ozarbayjon teatr truppasida ayollar rolini erkaklar ijro etishgan. H.Arablinskiy Ozarbayjon va tatar teatrlari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlanishida o'zining hissasini qo'shdi. "Nodir" spektaklida Nodirning xotini rolini 16 yoshli S.Izzatullina-Voljskaya o'ynagan bo'lib, bu roli uning hayotida o'chmas iz qoldirgan. O'sha kezlari "Sayyor" truppasida 2 nafar ayol bo'lib, S. Izzatullina-Voljskaya va ZJBogdanovalar bor edi. 1910- yilning o'rtalariga kelib, "Sayyor" truppasida aktrisa ayollarning soni birmuncha ko'payib, Gulsum Bolgarskaya, Naima Tajirova, Nafiga Arapova, Fotima Il'skaya va Sara Baykina kabi aktrisalar safga qo'shilganlar. Ularning o'ynagan rollari tatar teatrining shuhratini yanada oshishiga sabab bo'lgan. S.Izzatullina-Voljskaya "Xo'jayin va g'ulom" spektaklida Bibijamol rolini o'ynagan.

Foydalanilgan adabiyot

1. Ахмаджонов Г.А. Россия империяси Марказий Осиёда. - Т.: “Ta’lim manbai” жамияти, 2003.
2. Аъзамхужаев С. Туркистон мухторияти. - Т.: Маънавият, 2000.
3. Ғуломов Х-Г. Ўрта Осиё ва Россия (XVIII аср бошида давлатлараро муносабатларнинг шаклланиши). - Т.: Университет, 2007.
4. Зиёев Х. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига Карши кураш. - Т.: Шарк, 1998.